

Ольга Товт

аспірантка, кафедра української літератури,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна), o.o.tovt@meta.ua

АНТИЧНА ТЕМАТИКА В ХУДОЖНЬОМУ ОСВОЄННІ М. КОСТОМАРОВА («КРЕМУЦІЙ КОРД», «ЭЛЛИНЫ ТАВРИДЫ»)

У статті простежуються особливості трансформації античного матеріалу в художньому доробку М. Костомарова. У творчості митця класичні теми й вічні образи одержали нове філософське осмислення й поетичне звучання. Драматург інтерпретує світовий естетичний досвід відповідно до власних історіософських поглядів. Специфікою авторської рецепції античного тексту є осягнення давньої спадщини крізь призму національних традицій, що дало змогу М. Костомарову розширити тематику національної драми, а також дозволило в умовах політичної цензури здійснити алегоричну інтерпретацію доби, в якій він жив.

Яскравим свідченням вдалого опрацювання античного матеріалу в доробку М. Костомарова є російськомовні драми «Кремуций Корд» та «Эллины Тавриды», в яких простежуємо синтез античності та сучасності. Митець вдається до алюзії, накладаючи епоху правління імператора Тиберія з правлінням царя Миколи I («Кремуций Корд»), співвідносячи події, висвітлені істориком Костянтином Порфирородним у праці «Про управління державою», з добою національно-визвольних змагань українського народу («Эллины Тавриды»).

Наскрізною в творах М. Костомарова на античну тематику є ідея вільного демократичного існування українського народу. Драматург утверджує думку про те, що українцям притаманний протест проти всього, що обмежує свободу особистості. Саме таким постають образи Кремуція Корда та Гіккії, які виявляють стійкість, непохитність у намірах, поглядах, діях, які до останнього залишаються вірними своїм переконанням.

Ключові слова: античність, рецепція, драматургія, художній світ.

Античній літературі належить особливе місце в історії світової культури. Уже в далекому минулому почали зароджуватися думки про вічні загальнолюдські цінності, формувалися правила моральних міжособистісних взаємин. Упродовж багатьох століть учені та письменники різних народів та епох неодноразово зверталися до захоплюючого минулого. Митці відтворювали історичний матеріал у власній творчості й залишили нам неосяжний доробок наслідувань, ремінісценцій і рецепцій надбань доби античності. При цьому кожне покоління зображувало давні події відповідно до уявлень і вимог часу. Відтак чимало античних сюжетів зазнали багаторазової обробки то у вигляді імітацій, близьких до прототекстів, то втілювались у своєрідній і самобутній формі.

Рецепція античного матеріалу в українській літературі має давню історію. «У зверненні до античної спадщини письменники переслідували практичну мету – зробити надбанням співвітчизників художні цінності кращих зразків античної літератури»¹, – підкреслює О. Турган. Звернення до давнього світу є способом моделювання митцями сучасної дійсності через аналогію й зіставлення з минулим. Класичні теми, мотиви та образи слугують формою інакомовлення й авторських інтерпретацій вічних тем.

Особливе місце в освоєнні античної спадщини належить М. Костомарову. Визначний письменник, історик, громадський діяч, перекладач, критик зробив вагомий внесок в історію українського письменства, культуру та науку. При цьому художня спадщина та наукові пошуки М. Костомарова поєднуються в органічну єдність. Це сприяє правдивості змалювання визначних постатей на тлі конкретних історичних подій. Автор проектує події минулого в свою сучасність, робить їх сюжетною канвою творів.

М. Костомаров виявляє широке зацікавлення культурою античності. Цей інтерес прослідковується ще за часів його навчання: «Уява моя постійно зверталась до Греції та Риму, до

¹ Турган О. Д. Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння). Київ, 1995. С. 78.

їхніх богів, героїв, до їхньої літератури та пам'ятників мистецтва»², – зауважував митець. Крім того, уже в перший рік навчання в Харківському університеті він почав посилено вивчати мови, особливо латинську, що засвідчує інтерес до античного світу.

«Широко освічений, М. Костомаров знав і любив класичну світову літературу, насолоджувався літературними шедеврами античності»³, – зазначає В. Смілянська у передмові до двотомного видання творів митця. Проте українське слово було його «найглибшою і найболючішою любов'ю»⁴. Письменник продовжив започатковану попередниками традицію використання класичних сюжетів, мотивів, образів у оригінальній творчості. Змальовуючи давноминулі події, автор використовував історичний матеріал не тільки як канву твору, але й задля алегоричної інтерпретації сучасного світу, а саме життя українського народу. Освоюючи події давньої доби, драматург розширював обрії національної літератури, уводив її у контекст світової культури.

Особливе місце у творчому доробку митця належить творам, у яких яскраво виражений зв'язок із античною спадщиною. В. Івашків у праці «Українська романтична драма 30-80-х років XIX століття» простежує «поєднання в історичних творах історичного фону, колориту епохи із її проблематикою, спроектованою на сучасну Костомарову дійсність»⁵. Відтак зацікавлення драматурга античним світом зумовлене не просто історико-культурними зацікавленнями, але й потребою «за умов полі-

² *Костомаров М.* Автобіографія // Костомаров М. І. Історичні портрети / Перекл. І. С. Голуб. Дніпропетровськ: Січ, 2008. С. 319.

³ *Смілянська В.* Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. С. 6.

⁴ Там само. С. 6.

⁵ *Івашків В.* Українська романтична драма 30–80-х років XIX століття. Київ: Наукова думка, 1990. С. 62.

тичної цензури непрямого, алюзійного вираження протесту»⁶. Антична дійсність слугує М. Костомарову підвалиною для оригінальної розробки поглядів, спрямованих на розв'язання суспільних проблем. Неодноразово драматург апелює до давньоминутих подій, що дає йому змогу в завуальованій формі висловити погляди, настрої, потреби сучасної доби.

Хоч художній творчості М. Костомарова-драматурга з позиції її зв'язку з його історіографічною концепцією приділено чимало літературознавчих розвідок, та чимало питань до сьогодні залишаються суперечливими та нез'ясованими, а відтак виникає необхідність їх прояснення.

Мета статті – простежити особливості трансформації античного матеріалу в доробку М. Костомарова. Об'єктом вивчення обрано російськомовні твори «Кремуций Корд» та «Эллины Тавриды». Предметом дослідження є аналіз змістового, ідейного та стильового рівнів текстів.

Яскравим свідченням вдалого опрацювання античного матеріалу в доробку М. Костомарова є історичні драми «Кремуций Корд» та «Эллины Тавриды», в яких простежуємо синтез традицій та новаторства. Твори написані російською мовою, причину чого слід убачати в утисках цензури, забороні українських видань, орієнтації автора на широку аудиторію, зокрема прагненні привернути увагу до долі України. При цьому об'єктом художнього зображення в них були український світ і національні типи характерів.

У 1862 р. у Петербурзі була опублікована драма «Кремуций Корд», «яка була написана ще 1849 року і перебувала в рукописі»⁷. Твір створений у саратівській період під враженням допитів у зв'язку зі справою Кирило-Мефодіївського братства. Драма зумовлена важкими переживаннями, які випали на долю митця, а саме: розлукою з нареченою Аліною Крагельською, арештом, ув'язненням у Петропавлівській фортеці, засланням до Саратова. Не випадково автор обрамлює твір двома контраст-

⁶ Яценко М. Минуле переростає в сучасність (Драматургія Миколи Костомарова) // Слово і час. 1992. № 5. С. 7.

⁷ Костомаров М. Автобіографія. С. 520.

ними епіграфами: перший – рядки з «Анналів» римського історика Тацита, другий – з поеми Адама Міцкевича «Конрад Валленрод» про зворушливе почуття. Вони засвідчують синтез особистого та громадського в художньому тексті.

М. Костомаров, «дистанціювавшись від пережитих потрясінь, здійснив глибокий аналіз і самого факту, і суспільних причин, які його спровокували, утвердився в справедливості задуму кирило-мефодіївців виступити проти самодержавної тиранії як морального і суспільного зла»⁸. Один із перших рецензентів твору М. Салтиков-Щедрін зауважував: «Трудно поверить, чтобы могли быть такие времена! А между тем они были: в том убеждает нас летопись Тацита»⁹.

В основі твору події давнього Риму: суд імператора Тиберія над істориком Кремуцієм Кордом, котрий притягується до відповідальності за те, що у своїй праці «Аннали» виявив прихильність до Брута і назвав вбивцю Юлія Цезаря – Кассія останнім з римлян. М. Костомаров вдається до алюзій, накладаючи епоху правління імператора Тиберія з правлінням царя Миколи I. Уже сучасники автора проводили паралелі між минулим і сучасною авторові дійсністю: в одне ціле зливається доля М. Костомарова та Кремуція Корда, у діях лицемірного Сеяна прочитується підступність керуючого III відділом у справі Кирило-Мефодіївського братства – Дубельта, а в особі Тиберія неможливо не впізнати риси Миколи I. Промовистими в цьому плані є заголовки дій («Доносчики», «Тиран», «Історик»), які вказують на подібні проблеми минулого і сучасності.

Спогад Тацита про далеке минуле дав змогу драматургу створити майже автобіографічний сюжет. Благородний історик

⁸ Козачок Я., Чекалюк В. Горизонти українотворення в публіцистиці М. І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. Київ: НАУ, 2013. С. 239.

⁹ Салтыков-Щедрин М. Е. «Кремуций Корд» Н. Костомарова // Салтыков-Щедрин М. Е. Собрание сочинений: в 20 т. / Ред. кол.: А. С. Бушмин, Кирпотин, С. А. Макашин (глав. ред.), Е. И. Покусаев. Москва: Художественная литература, 1966. Т. 5: Критика и публицистика (1856–1864). С. 321.

протистоїть всемогутньому тиранові, гине у в'язниці, але не зрікається правди й вірності батьківщині: *«Бедная моя родина! ...никакое горе, никакая мука не в силах преодолеть той горести, которая терзает мне сердце при мысли о твоём унижении!»*¹⁰. Душевна рівноваженість, шляхетність, благородство головного героя протиставляються у творі підступним пристрастям пристосуванців, які готові вихвалити очільників влади, перекручувати історію задля власної вигоди. Кремуцій Корд – це виняткова особистість, яка до останнього залишається вірною своїм переконанням.

Своєрідним підсумком наукової і творчої роботи М. Костомарова стала історична драма *«Эллины Тавриды»* (1883), уперше опублікована в 1884 р. Автор продовжує тему служіння народу, благородної самопожертви – класичний сюжет світової літератури як один з найбільш досконало й послідовно розроблених античних утілень.

На думку вченого і письменника Д. Мордовця, *«...только уравновешенная старость, чуждая страстей, могла создать подобное произведение... она напоминала произведения классические – Эсхила и Софокла»*¹¹. Слід тут, очевидно, вести мову про європейський контекст творчості М. Костомарова і його прагнення покласти в підґрунтя мистецької літературної роботи широку ерудицію, інтелект, ґрунтовне знання давньої класичної і сучасної йому європейської літератури¹².

Безпосереднім поштовхом до написання твору стали відвідини М. Костомаровим Криму. Митець тричі побував на цьому мальовничому півострові, зафіксувавши враження в *«Автобіографії»*. Крім того, у примітці до драми автор зазначив, що *«содержание заимствовано из рассказа, помещенного в сочи-*

¹⁰ *Костомаров М.* Кремуций Корд // Костомаров М. Твори: в 2 т. Т. 1. С. 306.

¹¹ *Смолий В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В.* Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / Вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Вища школа, 2005. С. 135.

¹² *Козачок Я.* Горизонти українотворення в публіцистиці М. І. Костомарова. С. 222.

нени імператора Константина Порфирородного “Об управлении государства”»¹³.

М. Костомаров співвідносить події, висвітлені візантійським імператором в історико-географічному трактаті, з добою національно-визвольних змагань українського народу. Дія твору перенесена в далеке минуле. На прикладі взаємин двох ворогуючих грецьких міст-держав – республіканського Херсонесу та Боспорського царства, розташованих на Кримському півострові, – автор порушує вічні проблеми: свободи та неволі, щирості та лицемірства, вірності та зради, мирного співіснування двох народів.

Новаторством вирізняється жіночий образ Гіккії, виписаний в античних традиціях. Дослідники вбачають в її образі перегук з іншими героїнями М. Костомарова – Мариною Лисенко з драми «Переяславська ніч» та Катериною з трагедії «Сава Чалий». Автор наділяє її патріотизмом, розумом, мудрістю, створюючи художній ідеал жінки. Гіккії «суждено быть избавительницею отечества от грозившей ему конечной гибели»¹⁴. Прихильниками мудрої правительки в цій нелегкій справі є вірні громадяни, які вирізняються почуттям патріотизму, громадянською мужністю, особистою гідністю.

У драматичних творах М. Костомарова на античну тематику очевидно є співвіднесеність героїв художнього полотна з історичними відповідниками. Персонажами творів стали реальні особистості, котрі залишили помітний слід в історії. Їхня особливість полягає в тому, що вони не тільки є прототипами, яких письменник наділяє рисами, властивими багатьом людям, але й кожен з них репрезентує неповторну епоху з її подіями. При цьому вагомого значення набувають не так часові межі, як діяльність окремих осіб, їхній внесок в історію. Саме таким постають образи Кремуція Корда та Гіккії, які виявляють стійкість, непохитність у намірах, поглядах, діях, які до останнього залишаються вірними своїм переконанням. Вдаючись до змалю-

¹³ Костомаров М. Эллины Тавриды // Костомаров М. Твори: в 2 т. Т. 1. С. 357.

¹⁴ Там же. С. 396.

вання постатей з історичних епох, для яких характерними є глибокі протиріччя, автор обирає саме жанр драми, який сприяє розкриттю суспільних та особистих конфліктів.

П'єси М. Костомарова побудовані на типовому для класицизму конфлікті почуття й обов'язку, але у творенні людських характерів митець керується засобами романтизму: утвердження цінності людської особистості, змалювання багатства її внутрішнього світу, визначення права на вільне життя.

Хоча предметом дослідження запропонованої роботи були історичні драми «Кремуций Корд» та «Эллины Тавриды», але особливе місце у художньому доробку М. Костомарова належить ще двом творам на античну тематику.

У 1841 р. письменник написав українською мовою вірш «Пантікапея», в якому дослідники помітили елементи віршованої драми. Поезія присвячена колишній столиці Боспорської держави – давньому місту Пантікапей. Вражений руйнуванням давніх пам'яток під час наукових досліджень, митець засобами художнього слова нагадує античне вірування про шану до померлих та необхідність збереження історичної пам'яті.

Ця поезія стала прототекстом для нового твору – «Юпитер светлый плывет по зеленым волнам киммерийским», який літературознавці визначають драматичною поемою. Науковці зауважують, що наявність «особи від автора», донесення до глядача (читача) роздумів персонажів над власним душевним станом, що виявляються не в безпосередній дії, а в осмисленні конфліктних ситуацій, монологічна та діалогічна форми оповіді наближають її до драматургії.

І. Франко дав високу оцінку драматичній поемі, відносячи до «найглибше продуманих поетичних творів»¹⁵ М. Костомарова, та переклав її українською мовою в 1915 р.

Твір характеризується поєднанням елементів античної міфології, історії Криму та подій із життя М. Костомарова. Звертаючись до кримської минувшини, митець порівнює смертний

¹⁵ Франко І. На руїнах Пантікапеї (Поема М. І. Костомарова) // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ, 1907. Т. 11: Поетичні переклади та переспіви. С. 298.

удар готських полків по стародавній Тавриді зі шкодою, завдаюю зловживанням та руйнуванням керченських курганів. Аналогічно до віршованої драми «Пантікапея» звучить мотив пам'яті й шани до минулого.

Помітною є співвіднесеність античного та сучасного авторові світів. Письменник проводить паралель між долею еллінів у Пантікапеї та українців у складі Російської імперії. Він відтворює власне покарання Миколою I за участь у Кирило-Мефодіївському братстві, заслання та розлуку з нареченою. Так, у постаті пантікапейського царя прочитується образ російського самодержавця, а в образі духа поета – доля самого автора.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що драматичні твори М. Костомарова, в яких він використав і творчо переосмислив античний матеріал, мають національне забарвлення. Співвідносячи історію Греції й Риму з історією поневоленої України, драматург утверджує ідеї свободи та справедливості.

Olga Tovt

Postgraduate Student, Department of Ukrainian literature,
Uzhhorod National University
(Uzhgorod, Ukraine), o.o.tovt@meta.ua

ANCIENT THEMES IN THE ARTISTIC MASTERING OF M. KOSTOMAROV ("CREMUTIUS CORDUS", "ELLYNS OF TAVRIDA")

The peculiarities of transformation of ancient material into M. Kostomarov's artistic work are observed in the article. In Kostomarov's work classic themes and eternal images got a new philosophical meaning and poetic sounding. The dramatist interprets world aesthetic experience in accordance with his own historic and philosophical views.

The specific feature of author's reception of ancient text is understanding of old inheritance through the prism of national traditions which gave him the opportunity to make the themes of national drama wider and despite the political censorship let him carry out allegoric interpretation of the time the lived in.

Sharp evidence of the successful use of ancient material in Kostomarov's work is his Russian language dramas "Cremutius Cordus" and "Ellyns of Tavrída" where we can see the synthesis of antiquity and modern

life. The author uses allusion combining the epoch of Emperor Tiberius with the time of the rule by Tsar Mykola I ("Cremutius Cordus"). He also compares the events which are described by the historian in the work "About the state rule" with the time of national struggle of the Ukrainians ("Ellyns of Tavrida").

The idea of free democratic existence of the Ukrainian people can be seen in the works on antique topic by Kostomarov. The dramatist asserts an idea that the Ukrainians are always against everything which limits their individual freedom. The example of such people are the characters of Cremutius Cordus and Hikcia who show firmness, steadfastness in intentions, views, and actions and believe their persuasions.

Key words: antiquity, reception, drama, artistic, world.

REFERENCES

1. Ivashkiv, V. (1990). *Ukrains'ka romantychna drama 30-80-kh rokiv XIX stolittia*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Kozachok, Ya. & Chekaliuk V. (2013). *Horyzonty ukrainotvorennia v publitsyystsi M. I. Kostomarova. Mykola Kostomarov u konteksti suchasnosti: navch. posib*. Kyiv: NAU. [in Ukrainian].
3. Kostomarov, M. (2008). Avtobiohrafiiia. In M. Kostomarov, *Istorychni postati* (pp. 301–594). Dnipropetrovsk: Sich. [in Ukrainian].
4. Kostomarov, M. (1990). Elliny Tavridy. In M. Kostomarov, *Tvory* (Vol. 1, pp. 291–329). Kyiv: Dnipro. [in Russian].
5. Kostomarov, M. (1990). Kremucij Kord. In M. Kostomarov, *Tvory* (Vol. 1, pp. 351–409). Kyiv: Dnipro. [in Russian].
6. Saltykov-Shhedrin, M. E. (1966). "Kremucij Kord" N. Kostomarova In M. E. Saltykov-Shhedrin, *Sobranie sochinenij* (Vol. 5, pp. 319–321). Moscow: Hudozhestvennaja literatura. [in Russian].
7. Smilianska, V. (1990) Literaturna tvorchist' Mykoly Kostomarova. In M. Kostomarov, *Tvory* (Vol. 1, pp. 5–37). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
8. Smolii, V. A., Pinchuk, Yu. A. & Yas, O. V. (2005). *Mykola Kostomarov: Vikhy zhyttia i tvorchosti: Entsykl. dovid*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
9. Turhan, O. D. (1995). *Ukrainska literatura kintsia XIX – pochatku XX st. i antychnist (Shliakhy spryiniattia i zasvoiennia)*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Franko, I. (1907). Na ruinakh Pantikapei (Poema M. I. Kostomarova). In I. Franko, *Zibrannia tvoriv* (Vol. 11, pp. 287–302). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Yatsenko, M. (1992). Mynule pererostaie v suchasnist (Dramaturhiia Mykoly Kostomarova). *Slovo i chas*, (5), 3–8. [in Ukrainian].